

Новата икономическа история: един опит за историческа ретроспекция

доц. д-р Марчо Марков
УНСС, катедра „Икономика“
e-mail: mmarkov@unwe.acad.bg

Резюме: В статията е направена историческа ретроспекция на развитието на новата икономическа история – важно направление на неонституционалната икономическа теория. Разкрити са логическите етапи, през които тя преминава, най-ярките ѝ представители и основните изследвания, които трасират нейния път през последните петдесет години. Новата икономическа история е плод на интеграцията между историята, икономическата теория, статистиката и математическото моделиране. Доказана е тезата, че новата икономическа история постига забележими резултати, задвижвайки непозирани пластове от научни идеи в различни клонове на обществената наука. Познаването на тези постижения в тяхното разнообразие и дълбочина, според автора, е важно условие за качествената подготовка на студентите по икономика, за по-ефективните действия на мениджърите и за целенасочените действия на политиките в съвременните условия.

Ключови думи: нова икономическа история, клиометрия, нова историческа школа, историческа икономика, най-нова икономическа история, клиодинамика, институции.

JEL: B25, B23, B52.

Във втората половина на XX век сред изследователите рязко се засилва интересът към проблемите на икономическата история. Причините за истинския бум на историко-икономическите работи трябва да се търсят в качествените изменения в съдържанието на това направление от икономическата наука. Навлизането на инструментите на неокласическата теория и строгите количествени методи, използвани от математиката, статистиката и иконометрията, довеждат до появата на ново направление на неонституционалната икономика – **новата икономическа история**, наричана още „**клиометрия**“⁽¹⁾. Това е отрасъл от икономическата наука, базиращ се на използването на съвременни методи на статистически анализ и математическо моделиране – за оценка, а не рядко и за преоценка на историческите събития и тяхното значение за бъдещето.

Възникването на „новата икономическа история“ обикновено се свързва с работата на американците **Алфред Х. Конрад (1924-1970)** и **Джон Р. Мейер (1927-2009)** „Икономика на робството в довоенния юг“ (*The Economics of Slavery in the Ante Bellum South*//*Journal of Political Economy*.

V. 66. 1958. №. 2. P. 95-130), публикувана през 1958 г. В тази работа те демонстрират възможностите за прилагането на съвременни икономически модели към анализа на икономиката на робовладелския Юг на САЩ, а също така и предимствата на статистическата верификация на тези модели.

За пръв път терминът „клиометрия“ се появява в печата през м. декември 1960 г. В статията под заглавие **„Аспекти на квантитативното изследване в икономическата история“** (*Aspects of Quantitative Research in Economic History, Journal of Economic History, 20, 539-547, 1960*), написана от трима американски автори – **Джонатан Р. Т. Хюгс, Ланс Е. Дейвис и Стенли Рейтър**. По-късно, през 1961 г., на конференция, организирана от Американската асоциация за икономическа история и Националното бюро за икономически изследвания, **Стенли Рейтър (1925) официално предлага** за обозначаване на новото научно направление, свързано с използването на икономико-статистическо моделиране в изследването на икономическата история, **да се използва терминът „клиометрия“**.

„Клиометрическата революция“ се извършва през 60-те години на XX век. Особена роля тук изиграва обстоятелството, че в 1960 г. за редактори на списанието **„The Journal of Economic History“** са назначени поддръжниците на клиометрическия подход **Дъглас Норт (1920) и Уилям Паркър (1919-2000)**. Важно събитие в периода на формирането на клиометрията е проведената среща между привържениците на това направление в Университета в Педю, която по-късно се превръща в ежегодна конференция по прилагането на икономическата теория и количествените методи към проблемите на историята. На първата среща има дванадесет участници и са изнесени шест доклада. Особено силно впечатление прави докладът на Робърт Фогел, свързан с

обясненията на социалните спестявания в американските железници.

Изразът „нова икономическа история“ е използван за обозначаване на това направление от американския неонституционалист **Робърт Фогел (1926)**, носител на Нобелова награда за икономика, в книгата му **„Железните пътища и икономическия растеж на Америка: очерци по иконометрична история“** (*Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1964*). Окончателно този термин се утвърждава в литературата след отпечатването през 1966 г. на статията му под заглавие **„Новата икономическа история, нейните открития и методи“** (*The New Economic History, its Findings and Methods//Economic History Review. V. XIX. December 1966. P. 642-656*).

Допълнителни аргументи в полза на защитаваните тези Р. Фогел излага и в други свои произведения: **„Количествен подход към изучаване на железните пътища в американския икономически растеж: доклад с няколко предварителни извода“** (*A Quantitative Approach to the Study of Railroads in American Economic Growth: A Report of Some Preliminary Findings, Journal of Economics History, Vol. 22, № 2 pp. 163-197, 1962*); **„Преоценка на американската икономическа история“** (*The Reinterpretation of American Economic History, 1964*), написана заедно със **Стенли Енгерман (1936)**. В тях Фогел е един от първите автори, които започват да използват контрафактическите хипотези (2).

Трите основни методически „кита“, на които се опират изследователите от първата вълна на „новата икономическа история“, са: статистическата ориентираност; прилагането на инструментите на икономическата теория към изучаване на икономическата история; използването на хипотези

тични дедуктивни модели за обясняване на миналото.

Използването на количествени методи за анализ в икономическата история дава тласък за разпространение на тези методи и в други области на историческите изследвания. *Методите на статистическото моделиране започват активно да се използват не само в икономическата история, но и при изучаване историята на политическите и социални явления и процеси.* Съответно се появяват и **„нова социална история“** и **„нова политическа история“**. Новостта на този подход се заключава не само в прилагането на статистически модели, но и в стремежа да се преосмислят много традиционни дотогава представи за характера, закономерностите и движещите сили на историческия процес.

В същото време математическите и статистическите методи на анализ започват да се прилагат в най-различните направления като например: историко-политическите изследвания, историческата демография, социално-психологическите разработки, археологията, етнографията и много други. *Ето защо към настоящия момент терминът „клиометрия“ се използва за обозначаване на цялата съвкупност от количествени методи в историческия анализ.*

Самата „нова икономическа история“ през десетилетията претърпява съществена еволюция. Първоначалните изследвания са съсредоточени върху преосмислянето на два основни проблема – икономиката на робството в САЩ и ролята на железниците в развитието на американската икономика през XIX век. След много дискусии гнес се счита за абсолютно доказано следното:

- ролята на железопътното строителство в развитието на американската икономика

през последната трета на XIX век е била важна, но във всеки случай не решаваща за успеха на страната;

- робовладелската икономика е била високоефективна и е осигурявала голяма печалба.

Р. Фогел отрича разпространената тогава гледна точка, че именно железните пътища са „направили“ Америка, т. е. са допринесли за икономическия подем на САЩ в периода 1840-1890 г. Това според него е силно преувеличено, тъй като данните показват друго. Тук той за пръв път използва в своите изследвания **контрафактически модели** (3).

Още по интересни са изводите, до които стигат Р. Фогел и С. Енгерман при изследване на ролята и ефективността на робството в Южните щати в навечерието на Гражданската война. Дотогава се е смятало, че американското робство е било неефективно, заради принудителния характер на труда, подригването на предприемаческия дух, водещи до ниска ефективност на разпределението на ресурсите и доходите. Тези възгледи са опровергавани в книгите на двамата автори **„Ново тълкуване на американската икономическа история“** (*The Reinterpretation of American Economic History*, 1971) и **„Време на кръстопът: икономика на американското робство“** (*Time on the Cross: the Economics of American Negro Slavery*, 1974).

Според американските изследователи интензивната организация на стопанствата, икономите от мащаба и благоприятната конюнктура на пазарите на памук са направили плантациите печеливши. **Ефективността на селскостопанското производство в „изостаналия“ Юг е била по-висока, отколкото в „развития“ Север.** Разчетите показват, че общият коефициент на продуктивност в Южните щати е с 9,2 % по-висок от този в Северните щати. На Юг доходите на човек от населението не само достигат

гат равнището на най-развитите страни през тези години, но се отличават и с високи темпове на растеж. Крахът на тази система е предизвикан в крайна сметка от редица политически и социални фактори, а не от икономически. В същото време двамата автори многократно декларират, че въпреки изводите си, те считат, че робството е аморално явление и че моралът задължително стои по-високо от икономиката.

Ето защо специалистите определят книгата „Време на кръстопът: икономика на американското робство“ като най-спорната книга, написвана някога за американското робство. В същото време всеобщо е мнението, че това е една от книгите, оказали най-силно влияние върху съвременните научни виждания по дадения проблем. В тази монография клиометрическият подход към робството е получил най-комплексното си изражение и тя става катализатор за голямо количество последващи клиометрически изследвания по икономика на робството. Изследванията на двамата автори, които даже не определят себе си като институционалисти, **показват колко голямо е значението на институционалните, неикономическите фактори за икономическата история.**

До същите изводи стига и другият нобелов лауреат – **Дъглас Норт (1920)**. В книгите си **„Икономическият растеж в САЩ от 1790 до 1860“** (*The Economic Growth of the United States from 1790 to 1860, 1961*) и **„Растеж и благосъстояние в американското минало: нова икономическа история“** (*Growth and Welfare in the American Past: A New Economic History, 1966*) той посочва, че само по себе си робството не води до снижаване на качеството на предприемаческата дейност, намаляване на обема на капиталовложенията, нерационално разпределение на капитала между промишлеността и селското стопанство.

В южните щати плантаторите водят рационално стопанисване, по-добре обработват земята и използват капитала и робския труд за получаване на висока печалба. Между другото, той също подчертава, че „оставя настрана моралните и етическите аспекти на този процес“.

Д. Норт е един от първите учени, които **количествено оценяват различните стратегии на икономическия растеж при междудържавните сравнения.** Към това той върви последователно от по-частните случаи – като оценка на ефективността на океанското корабоплаване в книгата си **„Източниците на производителни изменения в океанското корабоплаване“** (*Sources of Productivity Change in Ocean Shipping, 1968*), и анализа на динамиката на цените и работните заплати в средновековна Англия в написаната съвместно с **Ричард Томас (1927-2010)** книга **„Произход на Западния свят“** (*The Rise of the Western World, 1973*), към по-високите равнища на историко-икономическите обобщения – в друга съвместна монография, написана с **Л. Дейвис – „Институционалните изменения и растежът на американската икономика“** (*Institutional Change and American Growth, 1971*).

В 60-те и 70-те години на XX век са публикувани редица „клиометрични“ изследвания, внесли съществени уточнения в представата за историята на икономическото развитие на САЩ и на някои други страни. Опровергана е ролята на политиката на президента Джексън като фактор на успеха от 30-те години на XIX век и е доказана съществена роля на изменението на външноикономическото положение на САЩ; количествено е оценен приносът на промишлеността за урбанизацията; изследвани са връзките между промишления и финансов капитал във втората половина на XIX век и др.

В началото на 70-те години на миналия век „новата икономическа история“ започва да се разпространява в Холандия, Великобритания, Ирландия, Италия, Испания, Белгия, скандинавските страни, Япония. В по-широк план прилагането на количествените методи в историческите изследвания (т. нар. „квантитативна история“, от лат. *Quantitas* – количество) получава разпространение във Франция, предимно в рамките на Школа „Анали“ и в Германия, където основна роля играе Центърът за историко-социални изследвания към Кьолнския университет. В Русия клиометрическата школа се формира около **проф. Иван Д. Ковалченко (1923-1995)**.

До появата на „новата икономическа история“ **изследователите слагат ударението главно върху фактите, а не върху теориите и това е тяхната принципна позиция**. За пръв път представителите на **немската историческа школа** подлагат на съмнение абстрактността на класическите възгледи, претенцията за универсалност на изводите, формалният характер и теснотата на логическите им конструкции. Според тях икономиката на всяка страна се развива по свои собствени закони, които са свързани с географските условия, историческото им развитие, национално-културните традиции и чертите на националния характер. Нещо повече, те изповядват възгледа, че общите икономически закони на производството, икономическия растеж, размяната и разпределението, измислени от англичаните, са вредни за другите народи.

Принципиалната новост на „новата икономическа история“, според изследователите (4), може да бъде очертана в следните посоки:

Първо, в използването на най-съвременни методи на анализ – клиометрични, ста-

тистически и др. Благодарение на усилията на „новите“ икономисти-историци е събрано, систематизирано и обработено на ЕИМ огромно количество нова статистическа информация. В научния оборот са въведени редица нови архивни източници, неизвестни или неизползвани по-рано, като: документи на застрахователни компании, описи на имущества в завещания, отчети на отделни фирми, регистрационни книги на местни органи на властта и др.

Второ, в принципиално новия подход към анализа на икономическата история, която от описателен отрасъл на икономическата наука започна да се трансформира в пълноправен елемент на икономическия анализ. Въгещите научни работи на представителите на „новата икономическа история“ ознаменуват революционния преход от събирателството и субективните обобщения на отделните факти по история на националното стопанство към систематическото изучаване на закономерностите на икономическото развитие в историческа перспектива.

Трето, изследванията в областта на „новата икономическа история“ осигуряват, преди всичко, по-надеждни количествени измервания на икономическите показатели, отнасящи се към миналото. Например, достигнато е по-коректно решение на проблемите на изчисляването индексите при оценката на реалния БВП, което позволява да се получи по-ясна картина на успехите и неудачите на икономическото развитие на една или друга страна в миналото в сравнение с други страни. Преоценката на икономическия растеж на Великобритания в епохата на промишлената революция например показва, че темповете са били завишени. Сериозно се коригира знаменитата по-рано теория на У. Ростоу за етапите на икономическия растеж. Изследванията на „клиометрията“ убедително доказаха, че не съществуват

стандартни модели за икономическо развитие на страните от Запада: те са дошли в съвременния свят по различни пътища, а не по магистралния път, който положи в началото Великобритания.

Четвърто, „новата икономическа история“ си поставя и реализира качествено нова изследователска задача. С помощта на съвременните инструменти на формалния икономически и иконометрически анализ да се изучи траекторията на икономическите процеси в миналото, за да оцени отново процесите на миналото, настоящето и бъдещето. Клиометрията не противопоставя своя исторически анализ на икономическата теория, а я допълва и обогатява. Такъв анализ много често донася впечатляващи резултати, които не само разширяват и задълбочават разбирането на миналото, но много често и кардинално изменят досегашните представи за определени съвременни процеси.

Пето, „новата икономическа история“ стимулира икономистите по нов начин да се обърнат към старата си познаница – политическата икономия. Тук обаче те се интересуват вече от историческата последователност на крачките на различните „израци“ на политическата и икономическата сцена, а така също изследват поведението на конкретни фирми и отрасли във времето.

Новата икономическа история е донякъде улеснена и от развитието на т. нар. „нова историческа наука“, известна още като **Школа „Анали“** (5), която се появява във Франция в края на 20-те години на XX век. През 1929 г. **Люсиен Феър (1878-1956)** и **Марк Блок (1886-1944)** започват да издават списанието „Анали на икономическата и социалната история“, което излиза и до днес. С появата на това направление са свързани революционни изменения в развитието на самата историческа наука. Същ-

ността им се състои в това, че се заменя класическата „история – повествование“ с „историята – проблем“, а също така се предприемат и опити да се създаде **„тотална“ история**. Под това понятие се разбира история, описваща всички съществуващи в обществото връзки – икономически, политически, социални, културни.

Учените-историци поставят в центъра на своите изследвания не дейността на великите хора, не описанието на историческите събития, а на **обществото в цялост**, опитвайки се да разкрият дълбочинните структури, съществуващи в течение на големи отрязъци от време. Такъв подход обаче изисква привличането на данни от съседни науки – социология, етнография, география, икономика, а също така и да се разшири сериозно кръгът от историческите източници. Поддръжниците на „новата историческа наука“ привличат научни резултати от широк кръг изследвания, като се започне от археологията, историята на техниката, лингвистиката, и се стигне до проповедите и житията на светците. Те изучават масовите представи на хората за една или друга епоха, тяхната менталност, смяната на ценностните ориентири в продължение на векове, проблема за историческата памет и много други. А с това се доближават до възгледите на неонституционалистите за важната роля на неформалните правила в човешкия живот.

След първото поколение изследователи от „новата историческа школа“ във Франция се появява **второ поколение** – Фернан Брогел (6), Ернест Лабрус, Пиер Губер, а след това и **трето поколение** – Емануел ле Руа Лагюри, Марк Фери, Жак ле Гофф, Пиер Нора, Жорж Дюби.

Изключително събитие в историко-икономическите изследвания е издаването през

1979 г. на фундаменталния труд на френския учен **Фернан Бродел „Материална цивилизация, икономика и капитализъм, XV – XVIII век“**, в три части, издаден и на български език, озаглавени: „Структурите на всекидневието: Възможното и невъзможното“, „Изгрите на размяната“ и „Времето на света“ (7). Тази работа представлява комплексно изследване на раждането и генезиса на капиталистическата икономика и е един от най-ярките научни резултати от интеграцията между икономиката, историята, статистиката и иконометрията. Тя показва, че *икономическата теория и икономическата статистика могат успешно да се използват за проверка на исторически хипотези*. Историята по този начин се разглежда като полигон за проверка на правилността на една или друга икономическа хипотеза.

Особено важна роля за развитието на „новата икономическа история“ има фундаменталният труд на Д. Норт **„Структура и промяна в икономическата история“** (*Structure and Change in Economic History, 1981*). Като анализира големи масиви от данни за развитието на икономиките в Европа и в САЩ, той използва коренно нов инструментариум – този на неoinституционализма, включващ такива важни категории като правата на собственост и транзакционните разходи. Монографията има интересна логика, включваща три части: „Теория“, „История“ и „Теория и история“ (8).

Първата част е посветена на такива проблеми като: структурата на икономическите системи, икономическите теории за ролята на държавата, идеологиите, типове и разновидностите на икономическите организации, икономическата роля на новите технологии – от зараждането на селското стопанство и „неолитичната“ революция през Средновековието и промишлената революция до икономическите трансформации на XX век.

Във **Втората част** Д. Норт разглежда дългосрочните („вековните“) структурни изменения в западната икономика, двете икономически революции и техните най-важни последици за човечеството. Според него **Първата революция** е свързана с възникването на животновъдството и земеделието преди десет хиляди години, което е осигурило възможности за създаване на запаси от продоволствия. За американския икономист промишлената революция, не е „водораздел на човешката история“ (както смятат класиците на историческата наука), а по-скоро кулминация на еволюционното развитие на серия от предшестващи събития. Д. Норт пише, че реалната революция протича значително по-късно – във Втората половина на XIX век, когато комплексното използване на резултатите от научно-техническия прогрес довежда до **Втората икономическа революция**. Тя се характеризира с фундаментални изменения в икономическата система в резултат на рязко увеличаване на обема на производството, обхвата на пазара и извършените структурно-организационни промени.

Според нобеловия лауреат Първата икономическа революция е създала селското стопанство и цивилизацията, а Втората икономическа революция е осигурила производството на нови знания, въздигайки икономическия растеж в система за сметка на „брака“ между науката и технологиите.

В **третата част** на своята монография Д. Норт доказва, че политикоикономическата система се състои от комплекс от взаимосвързани обществени постановки, които са фундаментални нейни ограничители. Според автора дори измененията в акционерния капитал са причинени от измененията в числеността и състава на населението, а също и от равнището на знанията. Растящата напрегнатост в съотношението между доходите и разходите, свързани със специа-

лизацията, са не само основен източник за формиране на структурата и измененията в икономическата история, но и сърцевина на всички съвременни проблеми на функциониране на политиката и икономиката. Това задължително изисква преоценка на икономическите теории и от там на правилата за функциониране на политическите и икономическите системи.

Приносът на „новата икономическа история“ или „клиометрията“ се състои в това, че тя прилага сложни методи за изучаване на фактите и се стреми не да бъде конкурент на теоретическия анализ, а негово допълнение. Клиометричката школа разширява проблематиката на икономическата теория. Нейните представители въвеждат редица важни положения, развиват икономическата социология, подчертават ролята на организацията, на нормите на правото и морала. По такъв начин изследванията за ролята на икономическите институции за развитието на икономическата система се оказват на границата на няколко дисциплини.

Този подход стана изключително плодотворен както за историческите изследвания, така и за икономическата теория. **В първия случай**, доколкото той показва многообразие от пътища на историческото развитие на икономическите системи от гл. т. на сравнителната ефективност на техните институции. **Във втория случай**, доколкото предоставя богат емпирически материал за прилагане на аналитичните методи на новата институционална теория.

Паралелно с „новата икономическа история“ и даже преди нея **започва да се развива бързо анализът на икономическата динамика**, който изучава закономерностите на икономическия цикъл и на икономическия растеж. Силен тласък на този процес дава създаденото от институционалиста **Уесли Мичъл**

(1874-1948) Национално бюро за икономически изследвания в САЩ през 1917 г., където започва да се разработва цялостна система от статистически индикатори за измерване на икономическия цикъл. Разработена е системата на националните сметки, изследват се дълговременните тенденции на развитие на икономиката, анализират се т. нар. „дълги вълни“ на икономическата активност.

През следващите десетилетия в тази област се появяват много работи, посветени на **такива важни и нови проблеми** като:

- динамиката на паричните потоци и балансовите сметки;
- дълговременните тенденции на растежа на производителността на труда и оценката на приноса на интензивните фактори за икономическия растеж;
- сравнителният анализ на дългосрочните тенденции на икономическия растеж в главните капиталистически страни;
- проблемите на паричната история на САЩ и на еволюцията на тяхната финансова система;
- дългосрочните тенденции на динамиката на работната заплата във Великобритания и на другите развити капиталистически страни;
- историческите тенденции в развитието на международните стопански връзки;
- историческият анализ на развитието на международните финансови пазари, вкл. отношенията между централните банки и еволюцията на задграничните инвестиции;
- ролята на научно-техническия прогрес, иновациите, смяната на технологиите за икономическия растеж;
- историческият подход при изследване на инфлацията, динамиката на лихвените проценти, модификацията на икономическия цикъл, развитието на трудовия пазар;
- по-нататъшното развитие на историческата статистика и приложението ѝ в

широк кръг изследвания, например при анализа на неравенството в разпределението на доходите и връзката му с икономическия растеж;

- изучаване на структурата на пазарите и тяхното историческо развитие;
- проблемите на европейската аграрна история в отделни страни;
- ролята на институционалните фактори за икономическото развитие и много други.

По оценката на някои автори (9) от средата на 70-те години на миналия век се ражда ново направление на икономическата теория, наричано **„историческа икономика“**, което синтезира в себе си *„новата икономическа история“* и *анализа на дългосрочните тенденции на икономическото развитие*.

В рамките на това ново направление продължава да се съхранява много широко разнообразие от работи, различаващи се по избора на периода на изследване, секторите на икономиката и типовете икономически процеси. Книгите, посветени на изследването на сравнително ограничени исторически периоди, съседстват с публикации, анализиращи вековни тенденции в икономическата динамика.

В този следващ етап фактически „историческата икономика“ се слива на нова качествена и количествена основа с редица направления, трасиращи пътя на институционализма: икономическата социология на М. Вебер, „младата“ немска историческа школа в лицето на В. Зомбарт и А. Шпитхоф, теорията на предприемачеството на австриеця Й. Шумпетер. Това лесно обяснява стремежа на институционалистите да изследват икономиката, **първо**, в нейното историческо развитие и, **второ**, във взаимодействие ѝ със социалните, институционалните и политическите структури.

От гледна точка на съвременния прочит се оказва, че съединяването на идеите на историята, икономиката и статистиката може да доведе до различни версии на икономическата история, отличаващи се съществено една от друга. Такъв подход използват руските учени **Рустем Нуреев (1950)** и **Юрий Латов (1965)** при своя анализ (10). Те разглеждат **четири възможни варианта**:

Първи вариант, *съединение на историческата наука само със статистиката, без участие на икономическата теория*. Това са тези разклонения на квантитативната (количествената) история, които изучават развитието на политическите процеси, влиянието на климата върху историята, извършват контекст-анализи на историческите документи, разглеждат дългосрочните мегатрендове на историческия растеж. За основоположници на тази версия на клиометрията, появила се в 20-те години на миналия век, се смятат руските учени **Александър Л. Чижевски (1897-1964)** и **Николай Д. Кондратиев (1892-1938)**.

А. Чижевски открива количествената корелация между циклите на слънчевата активност и интензивността на историческите събития в книгата си **„Физически фактори на историческия прогрес“** (1924). Н. Кондратиев доказва по пътя на обработката на големи бази от данни на историческа информация съществуването на „дълги вълни на конюнктурата“ в книгата си **„Големите цикли на конюнктурата“** (1925). Клиометрията без икономиката се разработва и от „късния“ Фогел, отклонил се към икономическата антропология. В Русия тази версия се разработва от школата на И. Д. Ковалченко. Тези различни течения, очертани в първото направление, нямат отношение към институционализма.

Втори вариант, съединяване на историята с икономическата теория без използването на инструментите на икономико-математическия анализ. Ако говорим прецизно, всяка теория в икономическата история непременно се опира на някаква парадигма в икономиката без това задължително да е институционална теория. **Саймън Кузнец (1901-1985) и Уолтър Ростоу (1916-2003)** обикновено не биват причислявани към новата икономическа история, но в своите работи от 50-те и 60-те години на XX век използват икономическата теория с елементи на икономико-математическо моделиране за анализ на различни аспекти на икономическата история, свързани с икономическия растеж.

Но даже и при тези случаи, когато не се използва институционалната теория, се налага да се споменават институционалните иновации. Пример за това е трудът на нобеловия лауреат **Джон Хикс (1904-1989) „Теория на икономическата история“** (*A Theory of Economic History, 1969*), написана за демонстрация на позитивните възможности на неокласическата теория без използването на математически апарат. В нея авторът подчертава, че „важна функция на икономическата история, както ми се струва, се заключава в това, че тази дисциплина служи за „място на среща“ и дискусия на икономисти, политолози, юристи, социолози и историци – специалисти по история на събитията, идеите и технологиите“ (11). Произведенията на „зрелия“ Д. Норт пък са пример за това как може да се използва институционалната теория за създаването на цялостна картина на историческата еволюция без на практика да се използва клиометрията.

Трети вариант, съединяване на историята с икономическата теория и икономико-математическите методи. Днес се счита, че тази интеграция представлява ядрото на

съвременната клиометрия. Лидер на това направление е Р. Фогел, а „ранния“ Д. Норт също работи в защита на посочената парадигма. В същото време на тази територия „разцъфтяват“ различни неокласически идеи, както и концепции, опозиционно настроени срещу неокласиката. Много често обаче тук се налага да се използват инструменти от клиометрическият анализ.

Четвърти вариант, съединяване на икономическата теория и статистиката, известна като науката иконометрия. Тя също няма отношение към институционализма като течение на икономическата мисъл.

Пореден научен връх в развитието на теорията на новата икономическа история представлява книгата на Д. Норт **„Институции, институционална промяна и икономически резултати“** (*Institutions, Institutional Change and Economic Performance, 1990*). В тази книга той завършва преосмислянето на понятието **„институции“ (институми)**. Преди това в науката те са разглеждани главно като съвкупност от организационни структури. В тази книга още в първата глава Норт дава ясно определение: „Институциите са правилата на играта в едно общество или, по-формално казано, ограниченията, наложени от хората, които оформят човешките взаимодействия. Впоследствие те структурират стимули в човешкия обмен, бил той политически, социален или икономически. Институционалната промяна оформя начина, по който обществата се развиват във времето, и затова е ключ към разбирането на историческата промяна“ (12).

Ако по-рано Норт обръща основно внимание на влиянието на институциите върху изменението на производството, то сега в центъра на вниманието му е **проблемът за изменението на самите институции,**

за взаимодействието между формалните и неформалните институции, за характера на институционалната промяна и за резултатите от нея. Особено внимание авторът обръща на устойчивостта на неефективните форми, които не винаги отмират „от само себе си“ под влияние на по-ефективните „правила на играта“. Норт повдига и такива въпроси като съзнателния избор на норми и правила, за институционалното конструиране, за наличието на „институционалните капани“, за износа на институции, за характера на институционалната инерция и за съществуването на институционална матрица на обществото. С това той дава начален тласък на много научни изследвания в следващите две десетилетия.

Новата икономическа история на Д. Норт е убедително свидетелство, че за да се създаде цялостна теория на икономическата история, не е задължително да се използва клиометрията, но задължително трябва да се води диалог с традициите на „стария“ институционализъм. По оценката на Нуреев и Латов (13) американският икономист – при анализа на институционалните изменения, **съединява успешно двете традиции:** като представител на „новия институционализъм“ той слага акцента на голямото значение на правните институции и на правата на собственост; като учен, изпитващ влиянието на „стария“ институционализъм, той подчертава, че върху транзакционните разходи силно влияят не само формалните, но и неформалните ограничения.

Наред с теорията на новата икономическа история има и друга – близка, но относително самостоятелна теория, която в литературата обозначават с термина **„най-нова икономическа история“**. Става дума за възникналата в 80-те години на XX век **теория за зависимостта от предшестващия път на развитие (path dependence)**.

Основите на тази теория са заложили американските икономисти-историци **Пол Дейвид** и **Браян Артър (1945)**. За разлика от Норт, те обръщат основно внимание на инерционността на развитието, на това, защо институционалните иновации не винаги са възможни, а също и на неформалните механизми за избор на решение.

За двамата учени, зависимостта от предшестващия път на развитие е такава последователност от икономически изменения, при които важно влияние върху възможния резултат могат да окажат отдалечени събития от миналото. При това по-скоро случайни събития, отколкото систематични закономерности. При развитието на институциите проявлението на зависимостта от предшестващото развитие може да се проследи на две равнища: **първо**, на равнището на отделните институции (правни, организационни, политически и др.), и **второ**, на равнището на институционалните системи (например, на национално равнище).

Теорията за зависимостта от предшестващия път на развитие и близките до нея изследвания по **алтернативна история** са основани не на неокласическия икономикс, а на метанаучната парадигма за синергетиката, свързана с идеите на известния белгийски химик **Иля Р. Пригожин (1917-2003)**, носител на Нобелова награда, създател на теорията за самоорганизация на реда от хаоса. Показателен е фактът, че Д. Норт в последната си книга за институциите и институционалната промяна много оперативно откликва на току-що придобиващата популярност идея на „най-новите икономически истории“ и я включва в своята концепция като един от ключовите компоненти.

Според Норт могат да се очертаят четири вида зависимости: а) **path dependence** – *зависимост от предшестващия път на разви-*

тие; б) **path determinacy** – зависимост от определеността на предшестващия път на развитие; в) **path independence** – независимост от предшестващия път на развитие; г) **path indeterminacy** независимост от определеността на предшестващия път на развитие. В първите два случая е налице **еволюционна зависимост**, доколкото съществува определена зависимост на новите институции от старите. В третия и четвъртия случай измененията имат **революционен характер**, защото става дума за смяна на институциите (14).

В последното десетилетие на сцената на науките се появява нова наука – **клиодинамиката** (15) – междудисциплинарна област на изследвания, обединяваща подходите на математическото моделиране на дългосрочните социално-исторически процеси, теоретическата история, историческата макросоциология, създаването и анализа на историческите бази данни, изследването на социалната еволюция, историческата демография и др. Клиодинамиката или историческата динамика може да се разглежда и като развитие и допълване на коментираната по-горе историческа икономика.

Терминът „клиодинамика“ е предложен от руския учен **Петър Валентинович Турчин (1958)**, професор в Университета в Кънетикът, САЩ (16). Значителен принос за развитието на тази наука имат още руските учени Л. И. Бородин, Г. Г. Малинецкий, С. П. Капица, Ю. Н. Павловский, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков, С. А. Нефедов, А. В. Подлазов, С. В. Цирел. Не по малка е заслугата за раждането на тази наука имат също американският социолог **Джек А. Голдстоун (1954)**, автор и на структурно-демографската теория за революцията, и австрийският физик и математик **Хайнц фон Фьорстер (1911-2002)** – един от основателите на кибернетиката и откривател на закона за

хиперболичния растеж на числеността на населението на Земята.

По мнението на П. В. Турчин, клиодинамиката израства от клиометрията и се нуждае от нея като доставчик на „суровини“, т. е. на емпирически данни. Но и клиометрията се нуждае от наука като клиодинамиката, като източник на теории и модели, насочващи емпирическите изследвания.

Към постиженията на клиодинамиката в литературата се посочват разработката на математически модели на „вековните“ социално-демографски цикли (в т.ч. на основата на социологическата теория на арабския учен и философ **Ибн Халдун (1332-1406)**) и много успешното математическо моделиране на дългосрочното развитие на Свят-Системите.

Свят-системният анализ или **Системният анализ на света** изследва социалната еволюция на обществените системи, в противовес на господстващите дотогава социологически подходи, разглеждащи социалната еволюция на отделните общества. Новият подход прилича на цивилизационния подход, но отива малко по нататък, изследвайки не само еволюцията на социалните системи, обхващащи една цивилизация, но и такива системи, които обхващат повече от една цивилизация или даже всички цивилизации в света. Този анализ е разработен в 70-те години на XX век от немския икономист и социолог **Андре Гундер Франк (1929-2005)**, американския социолог **Имануил Морис Валерстайн (1930)**, египетския политолог и икономист **Самир Амин (1931)**, италианския икономист и социолог **Джовани Ариги (1937- 2009)** и бразилския икономист, социолог и политолог **Теотониу Душ Сантуш-младши (1936)**.

Познати са **три различни подхода**, чрез които се реализира свят-системният анализ:

Първият подход, е заложен от френския учен Ф. Бродел, който пише за взаимосвързващата цялото общество „**свят-икономика**“. Тя има свой център със „свръхград“, второстепенни, но развити общества и периферия. През това време търговските комуникации свързват различните региони и култури в единно макроикономическо пространство.

Вторият подход е реализиран от И. Валерстайн (17). Според него съвременната свят-система се е зародила в т. нар. „дълъг XVI век“ (приблизително между 1450 и 1650 г.) и постепенно е обхванала целия свят. Дотогава в света едновременно са съществували множество свят-системи. Според него те се делят на **три типа**: мини-системи (първобитните общества), свят-икономики (обществата с тесни икономически връзки, но не обединени в единно политическо образувание) и свят-империи (общества, характеризиращи се със събирането на данъци от провинциите и завземането на колонии).

Третият подход е реализиран от А. Г. Франк. Според него неправилна е хипотезата, че в света съществуват десетки или стотици „свят-системи“. Той смята, че **има само една единствена свят-система**, която е възникнала преди 5000 години, а след това чрез много цикли на експанзия и консолидация е обхванала целия свят. Нейният център първоначално е бил в Китай, след това започва да се премества на запад – Индия, Предна Азия, Средиземноморието, Западна Европа, Северна Америка, и се очаква да се върне през този век отново в Китай. Тази теория учените често наричат китаец-центрична теория на световното развитие.

Последната книга на нобеловия лауреат Д. Норт със заглавие „**Разбиране на процеса на икономическите изменения**“ (*Understanding the Process of Economic*

Change, 2005) е преведена на руски език през 2010 г. (18). В нея той предлага нов подход към разбирането на икономическите изменения. Изхождайки от позицията, че **икономическият растеж зависи главно от качествата на институциите**, осигуряващи съществуването на пазарите, от гаранциите на правата на собственост и ниските транзакционни разходи, авторът показва как отделните общества се доближават до различна институционална инфраструктура, която до голяма степен определя траекторията на икономическото развитие.

Норт заявява, че **икономическите изменения зависят от способностите на обществото да създава производителни, стабилни, честни, общопризнати и в същото време гъвкави институции**, способни да се променят в отговор на измененията на политическата и икономическата обстановка. Като не се отказва от по-раншното си гледище на институциите на формални и неформални, ограничаващи икономическото поведение на хората, авторът разглежда и по-дълбоките причини за развитие на тези правила и за измененията в икономиката.

В заключение можем да кажем, че **само за половин столетие новата икономическа история извървява огромен път на развитие и постига забележими резултати**, задвижвайки неподозирани пластове от научни идеи в различни клонове на обществената наука. Познаването на тези постижения в тяхното разнообразие и дълбочина е важно условие за качествената подготовка на икономистите, по-ефективните действия на мениджърите и целенасочените действия на политиките.

Изучаването на икономическата история е необходимо, според американския учен У. Паркър, затова за да могат да се избегнат повторенията на предишни грешки на

икономическата политика. Сигурно е верен изводът, че **без икономическа теория историята става недисциплинирана и дезорганизирана, а без история икономическата теория изгубва своята представа за реалното протичане на събитията.**

Създателите на новата икономическа история Р. Фогел и Д. Норт са удостоени с Нобеловата награда за икономически науки през 1993 г. „За обновяване на историко-икономическите изследвания с методите на икономическата теория и количествения анализ – за обясняване на икономическите и институционалните изменения“.

Робърт Уилям Фогел се ражда на 1 юли 1926 г. в Ню-Йорк, четири години след като неговото семейство емигрира в САЩ от Одеса. В периода 1932-1944 г. се учи в безплатните средни училища в Ню-Йорк, където учителите му успяват да запалят у него любов към литературата и историята, а също и да го стимулират да продължи образованието си. Професионалната си подготовка Фогел започва в Корнелския университет, където неговите научни интереси се преместват от физиката и химията към икономиката и историята. През 1948 г. получава диплома за бакалавър по хуманитарни науки и след време постъпва в Колумбийския университет, където получава магистърска степен. По време на обучението тук върху оформянето на възгледите му силно влияние оказват двамата преподаватели – Дж. Стигълър (по-късно нобелов лауреат), който чете курс по микроикономика, и К. Гудич, преподавател по американска икономическа история и консултант на дипломната му работа. На базата на магистърската си теза той издава и първата си книга.

По препоръка на Гудич младият икономист записва докторантура в Университета Джонс Хопкинс и я защитава през 1963 го-

дина. Научен ръководител на работата му е друг известен учен – бъдещият нобелов лауреат С. Кузнец. През 1965 г. Р. Фогел става професор в Чикагския университет, а от 1975 е професор в Харвардския университет. Той прави изследвания по поръчка на много научни организации в САЩ. Националното бюро за икономически изследвания през 1977 г. му възлага да ръководи програмата за дългосрочно развитие на американската икономика. През 1981 г. е назначен за ръководител на Центъра по икономика на народонаселението в Чикагския университет, където почти едно десетилетие се занимава с глобалния проект за изучаване проблемите на стареенето на населението. Автор е на над 20 книги и над 100 статии.

Р. Фогел е професор във Висшето училище по бизнес на Чикагския университет. През 1998 г. е избран за президент на Американската икономическа асоциация. Ученият е член на много професионални и обществени организации, влиза в редколегиите на няколко научни списания. Фогел е член на Националната академия на науките в САЩ, на Европейската и Американската академии на изкуството и науката, на Британското историческо общество. Почетен доктор е на няколко университета.

Дъглас Сесил Норт е роден на 5 ноември 1920 г. в Кембридж, щата Масачузет. По времето на средното си образование сменя няколко училища поради спецификата на професията на баща си, който е застраховател – отначало в Отава (Канада), после в Лозана (Швейцария) и накрая в Ню-Йорк и Вellingфорд (САЩ). Приет е в Харвард, но после се премества в Калифорнийския университет в Бъркли. През 1942 г. получава бакалавърска степен по политически науки, философия и икономика. Има желание да продължи образованието си в Юридическия факултет, но Втората световна война внася корекции в

принципите, които изповядва и жизнените му планове. Поради пацифистките си настроявания е призван да служи в Търговския морски флот, където в продължение на три години има възможност много да чете и могава се насочва към икономиката.

След войната завършва Калифорнийския университет, като защитава докторска дисертация през 1952 г. по проблемите на историята на застраховането в САЩ. Негов научен ръководител е проф. М. Кнайт, познаващ добре фактите и първоизточниците на икономическата история. През 50-те години на XX век Норт прави редица изследвания на икономическия растеж в рамките на изучаването на икономическата история. Особено плодотворен е периодът 1960-1966 г. когато заема длъжността директор на Института за икономически изследвания при Вашингтонския университет. Тогава той се утвърждава като един от водещите учени в областта на новата икономическа история заедно с Р. Фогел.

През 1956-1957 г. Норт изкарва стаж в Националното бюро за икономически изследвания, а през 1966-1967 г. работи в Женева. От 1967 до 1987 г. е член на Съвета на директорите на Националното бюро за икономически изследвания. През 1983 г. преминава на работа в Университета Вашингтон в Сент Луис, където създава Център по политическа икономия. Работи като икономически консултант към правителствата на редица страни, вкл. Перу и Аржентина. Вема много активно участие в дискусии по повод проблемите на икономиките в преход от позициите на неоинституционалната теория.

Три американски икономисти имат особени заслуги за формирането на цяло поколение клиометрици – бъдещият нобелов лауреат Саимън Кузнец и **Александър Гершенкрон (1904-1978)** (двамата с руски произход, но

несчитащи себе си за клиометрици) и Дъглас Норт. По-голяма част от известните днес учени в тази област се преминали през тяхната школа. Норт е член на Американската академия за изкуство и наука и на Британската академия на науките. Носител е на наградата на името на Адам Смит, почетен президент е на Европейската асоциация по еволюционна политическа икономия и почетен доктор на много университети. Заедно с нобеловите лауреати **Роналд Коуз (1910)** и **Оливър Уилямсън (1932)** подпомага създаването на Международното общество за Нова институционална икономика, което се събира за първи път в Сейнт Луис през 1997 г.

Литература и бележки

1. В нашата историография терминът „cliometrics“, образуван от гръцките думи Клио – името на музата на историята в древногръцката митология и „метрики“ – измерване, обикновено се превежда като „клиометрия“. В някои източници се използва вместо това терминът „клиометрика“.
2. Контрафактическите хипотези – умствени експерименти, опиращи се на условното предположение „какво би станало, ако“.
3. Контрафактическите модели са система от уравнения, с помощта на които на основата на статистическите данни се оценява възможният ход на развитие на икономиката, ако примерно в САЩ не е имало железопътни магистрали.
4. Вж. Капелюшников, Р. И. Новая экономическая история. В История экономических учений: (современный этап): Учебник /под общ. Ред. А. Г. Худокормова. – М.: ИНФРА-М, 1998, с. 227- 232: Сорвина, Г. Н. Исто-

рия зарубежной экономической мысли дватцатого столетия. – М.: Изд-во РАГС, 2010, с. 206-208.

5. <http://ru.wikipedia.org/wiki>

6. Фернан Бродел е най-изтъкнатият френски историк от следвоенната епоха и лидер на Школа „Анали“. Роден е на 24 август 1902 г. в Люмевил ан Орноа. Работи по три големи проекти, всеки от които се равнява на няколко десетилетия интензивно изследване: „Средиземноморието“ (1923-1949, 1949-1966), „Цивилизация и капитализъм“ (1955-1979), както и незавършеният „Идентичност на Франция“ (1970-1985). Като доминиращ лидер на историографската Школа „Анали“ през 1950-1960 г., той оказва огромно влияние върху историографията във Франция и много други страни. Бродел умира на 27 ноември 1985 г. на 83-годишна възраст в Клюз, Франция.

7. Всъщност на български са издадени само първите два тома от Издателство „Прозорец“ през 2000 и 2002 г.

8. Вж. Румянцева, Е. Е. Новая экономическая энциклопедия, 3-е изд., М.: ИНФРА-М, 2010, с. 401-402, Сайт Михаила Довбенко: <http://www.dovbenko.kiev.ua/ru/published/articles/1066>

9. Вж. Полетаев, А. В. Клиометрика – новая экономическая история – историческая экономика. В кн. Истоки Вып 1. М.: Экономика, 1989, с. 47 и сл.

10. Вж. „Институционализм в новой экономической истории“ – глава от учебник, помещен на Сайт Рустама Нуреева – <http://institutional.narod.ru>.

11. Хукс, Дж. Теория экономической истории. Пер. с англ. /Общ. ред. и вступит. ст. Р. М. Нуреева – М.: НП „Журнал Вопросы экономики“, 2003, с. 19.

12. Норт, Д. Институции, институционална промяна и икономически резултати, С.: „ЛИК“, 2000, с. 12.

13. Вж цитираната глава от учебника.

14. Вж. по-подробно Марков, М. Институционалните изменения в икономиката. В Сб. Стопанство и икономика УИ „Стопанство“, 2010, с. 74-84.

15. За клиодинамиката и анализа на Свят-системите Вж. <http://ru.wikipedia.org/wiki>

16. Вж. Например Турчин, П. В. Историческая динамика: На пути к теоретической истории. М.: УРСС, 2007 – 368 с. Тази книга е считана за манифест на клиодинамиката като наука.

17. Вж. Валмерстайн, И. Миросистемный анализ: Введение /пер. Н. Тюкиной/ М.: Издательский дом „Территория будущего“, 2006, с. 248.

18. Норт, Д. Понимание процесса экономических изменений /Пер. с англ./ М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ 2010, с. 256. **ИА**